

**ҮНДЭСНИЙ НИЙТИЙН НОМЫН САНГИЙН БИЧМЭЛ ГАНЖУУРЫН
ЭХ БИЧГИЙН ЗАРИМ ОНЦЛОГИЙН ТУХАЙ**

/Юмын ботийн жишээн дээр/

Д.Бүрнээ*

Манай Улаанбаатар хотод хадгалагдаж буй монгол бичмэл Ганжуурын /хойшид УБГ/ ботийн тоо бүрэн бус¹, эхэн, дунд, төгсгөлөөсөө дутуу зохиол цөөнгүй бөгөөд урагдаж сэмэрсэн, балласан, мөрийн завсар хооронд оруулбар хийсэн, урагдсан хэсгийг цаас тавьж наасан, мөр хооронд төвдөөр бичсэн буюу галигласан хуудас тааралдана. Зарим судрын хуудасны дугаарыг товчилж бичсэн, нөхөн бичихээр шинэ хуудас оруулсан, зарим судрыг хичээнгүй нягт нямбай бичсэн байхад заримыг бэх дусаах буюу хазгай мурий бичсэн ч тааралдана. Зарим судрын хуудасны голын 4-7 мөр болон зохиолын нэр, бөлөг хэсгийн гарчигийг улаан бэхээр бичсэн байх боловч зарим ботийг хар бэхээр дагнан бичсэн ч бий. Зарим ботийн бичлэг жигд байхад зарим ботийг хэд хэдэн хүн бичсэн байдалтай жигд биш байна.

Үндэсний нийтийн номын санд Ганжуурын Юмын 12 ботиос 8 боть хадгалагдаж байгаа бөгөөд Nga, Cha, Tha, Na боть дутаж байна. Зарим боть дутаж байхад зарим ботийн хуулбар байгаа бөгөөд үүнд Da ботийн 2 хуулбар байгаа боловч эхлэл төгсгөлөөсөө дутуу бүрэн бус болно.

Үндэсний нийтийн номын санд /хойшид ҮНС/ хадгалагдаж буй Юмын ботийн гарчигийг Санкт-Петербургийн монгол бичмэл Ганжуур /хойшид СПГ/ болон монгол дармал Ганжуур /хойшид ДГ/-тай харгуулвал:

Улаанбаатарын ҮНС-ийн монгол бичмэл Ганжуур			Санкт-Петербургийн монгол бичмэл Ганжуур		Монгол дармал Ганжуур	
№	ботийн дугаар	Ботийн гарчиг	ботийн дугаар	Ботийн гарчиг	ботийн дугаар	Ботийн гарчиг
1	Ка боть	<u>degedū medekū nū</u> činadu kijayag a kürügsen jayun mingyan <u>kolti</u>	Боть 27, 524 (1)	<u>bilig ün činadu</u> kijayara kürügsen jayun mingyan <u>toy-a-tu</u>	Боть 26, 0747	<u>bilig ün činadu</u> kürügsen jayun mingyan <u>toy-a-tu</u>

* МУИС-ийн доктор, дэд профессор

¹ Тус Ганжуурын бүтцийн тухай миний бие тусгайлан өгүүлэл бичиж хэвлэлд өгсөн буй.

2	Kha боть	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 28, 525 (1)	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 27, 0748	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu
3	Ga боть	bilig ũn činadu kijayar a kūrūgsen jaγun mingγan <u>kōlti toy-a-tan</u>	Боть 29, 526 (1)	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 28, 0749	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu
4	Ca боть	<u>degedū medekūn ũ</u> činadu <u>kijayar a</u> kūrūgsen jaγun mingγan <u>kōlti</u>	Боть 31, 528 (1)	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 30, 0751	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu
5	Ja боть	bilig ũn činadu <u>kijayar a kūrūgsen</u> jaγun mingγan <u>toy-</u> <u>a-tan kōlti</u>	Боть 33, 530 (1)	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 32, 0753	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu
6	Nya боть	bilig ũn činadu <u>kijayar a kūrūgsen</u> jaγun mingγan <u>kōlti toy-a-tan</u>	34 боть, 531 (1)	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 33, 0754	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu
7	Ta боть	bilig ũn činadu <u>kijayar a kūrūgsen</u> jaγun mingγan <u>kōlti toy-a-tan</u>	35 боть, 532 (1)	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 34, 0755	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu
8	Da боть (3)	bilig ũn činadu <u>kijayar a kūrūgsen</u> jaγun mingγan <u>kōlti toy-a-tan</u>	37 боть, 534 (1)	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu	Боть 36, 0757	bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu

Дээрхи хүснэгтээс харвал УБГ-ын Юмын олонхи ботийн гарчиг СПГ болон ДГ-ын гарчигтай таарах бас зөрөх зүйл байна. Тухайлбал төвдөөр *shes rab kyi pha rol tu chyin pa stong phrag brgya ba* гэсэн гарчигийг *bilig ũn činadu kūrūgsen jaγun mingγan toy a tu* гэж орчуулсан тухайд таарч байгаа боловч kijayar a хэмээх үгийг нэмж, *bilig ũn činadu kijayar a kūrūgsen jaγun mingγan toy-a-tan* гэж орчуулсан, мөн kōlti хэмээх үгийг нэмж *bilig ũn činadu kijayar a kūrūgsen jaγun mingγan kōlti toy-a-tan* гэж орчуулсаны хувьд ялгаатай. “*Kōlti*” хэмээх үг бол төвдөөр “*bye ba*”, монголоор “*арван сая*” хэмээх тооны санскрит нэр (ca: koiti). Харин “*kōlti*”-ийг нэмсэн нь утгыг давхардуулжээ. 1742 онд зохиогдсон “*Мэргэд гарахын орон*” болон түүнээс өмнөх толь бичгүүдэд төвд хэлний “*shes rab*” хэмээх үгийг “*билиг*” гэж орчуулсан байдаг бол энэ үгийг Ка, Са ботийн гарчигт *degedū medekūn* гэж орчуулсан байна. Үүнд төвд хэлний “*shes rab*” хэмээх үгийн “*shes*”-г “*мэдэхүүн*”, “*rab*”-ыг “*дээд*” гэж буулгажээ. Түүнчлэн төгсгөлийн үгийг СПГ, ДГ-ын төгсгөлийн үгтэй харьцуулбал зөрөө харагдана. Тухайлбал Ка ботийн төгсгөлийн үгд тус ботийг орчуулсан Ширээт гүүшийн нэрийг СПГ, ДГ-ын төгсгөлийн үгд бичсэн байдаг бол тус Ганжуурт хасчээ. Ширээт гүүш Юмын 12 ботийг

орчуулсан² бөгөөд түүний нэрийг Юмын тэргүүн ботийн төгсгөлийн үгийн эхэн болон төгсгөлд хоёр удаа тодорхой нэр дурдсаныг УБГ-т хасчээ. Энэ хассаныг бас санамсаргүй зүйл гэж үзэж болмооргүй санагдаж байгаа бөгөөд УБГ бол халхчуудын хийсэн нэгэн зүйл хуулбар учир халхын гүүш Алтангэрэлийн орчуулгыг оруулж, Ширээт гүүш зэрэг зарим өвөр монгол орчуулагчийн нэрийг хассан байж болох юм³. УБГ-ын Юмын Ка ботийн төгсгөлийн үгд СПГ, ДГ-ын төгсгөлийн үгд байхгүй нэмж бичсэн зүйл бий. Түүнийг сийрүүлвэл:

“aldarsiṯ san boyda erke tū sigemūni yin jarliṯ-I arban qoyar debter tū eke bilig baramid un nom-I asaraqu setkil ūn egūden eṯe terigūleṯū būrūn. Ayui yeke mongṯol un kelen eṯe sudurlaju abubai, ṯaylasi ūgei gūn narin nom un irūgen-I uqaysan iyar ṯaylasi ūgei kiṯiyen biṯigsen buyan iyar ṯaylasi ūgei burqan u qutur-I olqu bolturai”. Энэхүү төгсгөлийн үгийн *Ayui yeke mongṯol un kelen eṯe sudurlaju abubai.*” гэсэн өгүүлбэрийн “сударлаж авав” гэсэн хэллэгийг авч үзье. “Хорин наймтын тайлбар толь”-д “сударлах” гэдэг үгийг “эрт ба эдүгээгийн онцгой явдал учирьг тэмдэглэн бичих”-ийг хэлнэ гэжээ. Тэгэхээр “агуу их монголын хэлээс сударлаж авав” гэснийг “Билгийн чанад хязгаараа хүрсэн зуун мянгат” хэмээх хөлгөн судрын бэлэн монгол орчуулгыг хуулбарлан авсан гэж ойлгож болмоор байна. Харин хуулбарлахдаа ямар эхээс хуулсан болох нь тодорхойгүй бөгөөд ямар ч байсан Ганжуурын ямар нэг бичмэл эх судар байсан байж таарна.

Дармал Ганжуур дахи энэ ботийн төгсгөлийн үгд Ширээт гүүш орчуулсан гэж тэмдэглэсэн зүйл бий боловч бас Ширээт гүүшийн орчуулгыг засан найруулсан гэж бичсэн зүйл бий. Үүнийг эш татвал *“тэнсэл үгүй монгол улсаа тус болохыг сэтгэж, олон сонссон эрдэмийн цогцосоор чимсэн, умар зүгийн зүүн этгээдийн энэ ахуйд үзүүлэгчдийн манлай Ширээт гүүш Манзушири цорж үгсийг найруулан монгол аялгуугаар орчуулсан буюу. Тэл хэлт Дорждаг нэрт дэлгэр банди хийгээд төгс эрдэмт Мэргэн дайчин тайж хоёул нь дахиж аялгуудыг найралтайяа дохиолдуулж бүрүүн. Түүдрэл үгүй орчуулахуйд сэлбэлцэн нөхцсөн буюу”*⁴ гээд *“Арван хоёр дэвтэр билиг барамидын аялгуу нь адил бөгөөдийн тулд, алдарт богд цоржива ману самбудад хураасныг, анхаарч үл ухагч бичигчид илүү дутуу болсоныг үзэж, тэрхүү богд ламын тидши түүдрэл үгүй самбаа билигт чид хөвгүүн түүнийг төвдийн эх бичиг лүгээ дохиолдуулж, даруй өдийхөн илүү дутуу болсон гэмийг засаж оршуулвай”*⁵. Энд бичсэн зүйлээс үзвэл Ширээт гүүшийн орчуулгыг эндүү ташаа хуулж бичсэнийг төвд эх судартай нь тулган магадлаж тэл хэлт Дорждаг нэрт дэлгэр банди хийгээд төгс эрдэмт Мэргэн дайчин тайж хоёул зассан ажээ.

Бичмэл болон дармал эхийн зарим нэг үг хэллэг, өгүүлбэрийг төвд Ганжууртай харьцуулан бичмэл эхийн орчуулгын онцлогийг авч үзье.

² Д.Бүрнээ (2010) Ширээт гүүш Юмын ботиудыг орчуулсан тухай, *Лам нарын сэтгүүл* // 12 сар, №3, 36-39-р тал. Улаанбаатар.

³ Энэ тухай “Үндэсний номын сангийн монгол бичмэл Ганжуурын төгсгөлийн үгээс орчуулагчийг тодруулах нь” хэмээх Д.Бүрнээгийн бичсэн өгүүлэлийг үзнэ үү. /хэвлэлд буй/

⁴ Bilig-un cinadu kijayar-a kurugsen jaṯun mingṯan toṯa-tu, бичмэл Ганжуурын Ка боть, 366а тал.

⁵ Bilig-un cinadu kijayar-a kurugsen jaṯun mingṯan toṯa-tu, дармал Ганжур, 26 дугаар боть 4296 тал.

⁶ Bilig-un cinadu kijayar-a kurugsen jaṯun mingṯan toṯa-tu, дармал Ганжур, 26 дугаар боть 4306-421а тал.

№	ҮНС-ийн монгол бичмэл Ганжуур Юмын Ка боть	Монгол дармал Ганжуур 26 дугаар боть	Төвд Ганжуур ⁷
1	Degedь medekünü činadu kijayara kūrūgsen jayun mingyan kōlti 2a	Bilig un činadu kijayara kūrūgsen jayun mingyan toya-tu	Shes rab kyi pha rol tu phyin pa stong phrag brya pa 1a
2	Angq-a degedü debter terigün bölg	Terigün degedü debter eče uridu bölg	Glegs bam thog ma bam po dang po 1b
3	Degedü medekün I masida tegside aldaraysan 2b	Bilig masi teyin böged geyigsen	Shes rab shin tu rnam par grol ba 2a
4	Ajinai medegči 2b	Medeküi uqay a tai 2a	Cang shes pa 2a
5	Yeke jayad un qayan metü 2б	Yeke jayan üile üiledügsen 2a	Glang po chen po bya ba byas pa 2b
6	Barasi ügei sajin-I medeküi 4a	Barasi ügei üjügülügsen e öber e öber e üneker uqaqui 2б	Bstan pa zad mi shes pa la so so yan dag par rig pa 3a
7	Yekede ile medegsen – iyer 4a	Yeke jöng bilig iyer 2б	Mngon par shes pa chen pos 3a
8	Ülemjireküi kiged ergügdeküi sedkil 4a	Asiglaqui ergügdeküi sedkil 2б	Khe dang bkur sti'I sems 3a
9	Nayidangyui ügei nom I üjügülügči 4b	Mayu edülge ügei e nom i üjügülügči 2b	Zang zing med pa'I chos stong pa 3a
10	Kijayalal ügei anadir yalab ud tur degedü medeküni üjügülküi tür mergen 5a	Toylasi ügei kōlti yalab ud dur üjügülügsen belge bilig iyer yaryaqi dur mergen 3a	Bskal pa bye ba mtha' yas par bstan pa'I ye shes kyis 'byung ba la mkhas pa 3b
11	Jayun mingyan diyan-I ile бүтүгекüi tür tegsi nigülsejü degedü medeküi uqayan u тогь tür mergen bolусан 6a	Jayun mingyan samadi yi iledte бүтүгекüi дүр teyin böged čenggeküi belge bilig i onуулqui dur mergen 3б	Ting nge 'dzin brgya stong mngon par sgrub pa la rnam par brtse ba'I ye shes rtogs par bya ba mkhas pa 4b

Төвд хэлний “shes rab” гэдэг үгийг degedü medekün гэж орчуулсан тухай өмнө өгүүлсэн билээ. Дээрхи хүснэгтэд “shes rab” гэдэг үгээс гадна төвд хэлний “ye shes”, уламжлалт орчуулгад “belge bilig” гэж орчуулдаг үгийг мөн degedü medekün гэж орчуулсан, төвд хэлний “cang shes pa” гэдгийг УБГ-т ajinai medegči гэсэн бөгөөд ajinai

⁷ bka' 'gyur bris ma, stog pho brang, 'bum, Ka.(Stog Palace Kanjur, TBRC)

бол санскрит хэлний ājśāneya “*лавтай мэдэгч*” гэсэн үг тул ajinaī medegči гэсэн нь “*лавтай төгс мэдэгч*” гэсэн утгатай. ДГ-т бол харин medekūi uqaγ -a tai гэжээ. Мөн төвд хэлний “*mngon par shes pa*” гэдэг үгийг УБГ-т ile medegsen гэж орчуулсан бол ДГ-т jōng bilig гэж “*Мэргэд гарахын орон*” толь бичигтэй адил орчуулсан байна. УБГ-т буй зарим зөрөөтэй орчуулгыг авч үзье. “*Bstan pa*” хэмээх төвд үг хоёр утгатай. 1 дүгээр утга нь “*шаахин*”, 2 дугаар утга нь “*үзүүлэх*” болно. 6 дугаар жишээний “*Bstan pa zad mi shes pa la so so yan dag par rig pa*” гэсэн төвд өгүүлбэрийг ДГ-т Barasi ūgei ūjūgūlūgsen e öber e öber e ūneker uqaquī буюу ūjūgūlūgsen гэж орчуулсан нь зүйтэй. 3 дугаар жишээнд qaγan metū гэсэн үг илүү орсон, 11 дүгээр жишээнд “*brise ba*” гэсэн төвд үгийг хоёр өөр орчуулсан нь төвд эхтэй холбоотой байж болно. “*brtse ba*” гэсэн үг утгвартай бол nigūlsejū, утгваргүй бол śenggekiī гэсэн утгатай. 10 дугаар жишээний тухайд бол УБГ-т живаа хэмээх тооны нэрийг орхисон байх бөгөөд түүний оронд anatir хэмээх үгийг бичжээ. Энэ үгийг монгол бичгээс хэдэн янзаар буулгаж болох боловч anatir гэж буулгах нь зүйтэй болов уу. Энэ үг бол төвд хэлний “*mtha' yas pa*” хэмээх үгийн an anta буюу “*хязгааргүй, хэмжээлггүй*” гэсэн утгатай санскрит үгийн галиг гэж бодож байна. 11 дүгээр жишээнд “*ting nge 'dzin*” гэсэн үгийг хоёр өөр орчуулсан байх бөгөөд samadī (sa: samādhi) гэж буулгасан нь зөв бөгөөд харин diyan (ca:dhyāna) гэсэн нь “*bsam gtan*” хэмээх үгийн хөрвүүлэг болно. Энэ нь дээр хэлсэнчлэн төвд эхийн үг үсгийн зөрүүтэй холбоотой болов уу.

Энэ зөрөөнөөс үзвэл бичмэл Ганжуурын энэ боть Ганжуурын нэгэн зүйл хуулбар болох бөгөөд ингэхдээ засан найруулахаас өмнөх үеийн хувилбар байж магадгүй гэж бодож байна. Нөгөөтэйгүүр “*Билгийн чанад хязгаараа хүрсэн зуун мянган тоот*” хэмээх Юмын ботийн гарчигийг зөрөөтэй буулгасан хийгээд зарим ботийн хэд хэдэн хуулбар байгаа зэргээс тус бичмэл Ганжуур нь өөр өөр хуулбарын нийлбэр байхыг үгүйсгэх аргагүй.

SUMMARY

The handwritten Mongolian Kanjur stored in the National Library of Mongolia is not complete. In this paper, some text features of Śatasāhasrikā-Prajñāpāramitā have been studied. These volumes are not complete, eight of twelve volumes have been kept and other volumes, Nga, Cha, Tha, Naare are still missing. Some differences in the title of eight volumes might be connected to the Tibetan original text, or it might be a collection of volumes from different places. The colophon of first volume has no information about the translator. In the volumes of Saint-Petersburg's Mongolian handwritten Kanjur and printed Mongolian Kanjur, it is noted that this volume was translated by Širegetū gūūši, and the translation was edited by *tel keletū Dorji gray neretū delger bandi kiged Mergen dayičin tayiji*. In Mongolian and Tibetan historical sources we can find information that leads us to believe that all twelve volumes of Śatasāhasrikā-Prajñāpāramitā were translated by Širegetū gūūši. We view that the absence of the name of the translator in the colophon of Ulaanbaatar Kanjur as not typical.